

Marxismul. Concepte, critica si relevanta

Idei ca “pacea universala” sau “societatea ideala” au reprezentat preocupari pentru oameni inca din Antichitate. Pentru Platon, Sparta reprezenta o cetate ideala, Thomas Morus isi imagina o insula unde nu exista proprietate privata iar socialistii utopici credeau intr-o viitoare societate libera, unde toti oamenii sunt fericiți. Niciuna dintre ele inasa nu trecea de cadrul literar. Primul care a contopit aceasta conceptie cu stiinta a fost filosoful, sociologul si economistul german Karl Marx (1818-1883). Comunismul ca idee isi are originea in mutatiile gandirii europene care au inceput in sec XVII. Ascensiunea rationalismului odata cu Newton si Decartes impune un nou model de cercetare a lumii si anume- posibilitatea cunoasterii intregii lumi naturale se impleteste cu dobandirea cunoasterii prin experiment. Acest model a fost adoptat initial in stiintele naturale, urmand ca el sa se extinda spre cele sociale. Marx creeaza astfel o „stiinta a comunismului”, mai concret, un model reductionist al istoriei care se axeaza strict pe economie. Fiind un model teoretic complex, marxismul este una dintre cele mai importante creatii intelectuale ale modernitatii.

De ce este important studiul marxismului? Care dintre conceptiile filosofului au influentat cel mai mult lumea, si mai important, cate dintre ele mai merita atentie astazi? Fiind o ideologie, ce grad de adevar stiintific contine? In ce masura conceptiile sale despre natura umana au afectat secolul XX, ba mai mult, in ce masura afecteaza ele secolul XXI. Mutarea accentului dinspre clasa sociala inspre grupuri oprimate ca feministele sau anumite categorii etnice reprezinta recenta preocupare a marxistilor. Eseul de fata isi propune sa faca analiza ideilor centrale din teoria marxista pentru a descoperi ce grad de relevanta il mai au ele astazi. In limita de spatiu, voi incerca sa realizez o critica succinta a conceptelor principale, restul fiind subiectul unei lucrari mult mai ample.

Exista doua motive pentru care am ales tema. Unul de ordin stiintific, iar celalalt de ordin personal. In primul rand, doresc sa descopar ce a oferit si ce mai are de oferit “stiinta marxista” umanitatii. Pe de alta parte, Estul Europei se afla intr-un impas din care nu isi poate reveni

comparativ cu Occidentul si doresc sa cunosc ideile personalitatii care a supus milioane de oameni (inclusiv pe parintii mei) la experimentul de redefinire al naturii umane.

Ce defineste marxismul ca ideologie? Marxismul este pe de-o parte, o ideologie, intrucat se pretinde a fi adevarata si face apel la un trecut pentru a se justifica¹. Pe de alta parte, este un model teoretic socio-economic care, izvorat din contradictiile societatii capitaliste, doreste sa le elimine creand ceea ce Marx si Engels numeau “societatea comunista”². Astfel, trebuie el studiat ca stiinta sau ca ideologie? Marxismul s-a impartit pana astazi in numeroase scoli de gandire, dar doua de cea mai mare importanta sunt: social-democratia si Marxism-leninismul. Rigurozitatea stiintifica a teoriei impune analiza unor concepte centrale care ii ofera caracterul de “stiinta” sau mai bine spus, de “filosofie stiintifica”.

Dialectica materialista

Dialectica in traditia filosofica este “calea de a ajunge la adevar”. Filosoful german Georg Hegel (1770-1831) a aplicat-o ca lege generala a miscarii istoriei. Punctul de pornire este lumea ideilor, faptul ca fiecare concept (teza) genereaza automat opusul sau (antiteza), ca mai apoi conflictul dispare in contopirea opusilor (sinteza). Insa sinteza nu este statica ci se retransforma in teza. Hegel conchide astfel ca dialectica determina 1) realitatea istorica 2) progresul istoric si 3) reinnoirea succesiva a etapelor istorice, fiecare dintre ele fiind mai buna decat cea precedenta. Marx a acordat o atentie uimitoare acestei concepii, aducandu-I si o modificare substantiala. El “rastoarna” conceptia intr-un mod cat se poate de inventiv. Astfel, daca Hegel sustine ca fiecarei etape istorice ii corespunde o anumita ordine social-economica, pentru Marx fiecarei ordini social-economice ii corespunde o etapa istorica. Dialectica materialista, dupa spusele lui Engels se rezuma astfel: “*porneste de la teza ca productia si, alaturi de productie, schimbul produselor ei constituie baza oricarei orinduiiri sociale; ca in fiecare societate care apare in istorie repartitia produselor; si o data cu ea impartirea sociala in clase sau stari (...) schimbarile care au loc in modul de productie si de schimb trebuie cautate nu in filosofia, ci in economia epocii respective*”³ ca atare aceasta nu are nimic de-a face cu vreo idee si nici cu vreun spirit. Pe de alta parte, Marx priveste intreaga istorie a umanitatii ca pe un conflict intre clase sociale (*Istoria*

¹ Alain Besancon, *Originile Intellectuale ale Leninismului*, Humanitas, 2007, pp 6-15

² S. A. Smith, “*The Oxford Handbook of Communism*” Oxford University Press, 2013, pp 55-56

³ Robert L. Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pamantesti. Vietile, epocile si ideile marilor economisti*, traducere de Dorian Stanciu, Bucuresti, Humanitas, 2005, p. 164

lunii este istoria luptei de clasa,⁴), respectiv între cei care detin mijloace de productie (clasa dominantă) și cei care nu le detin (clasa dominată). Conflictul ia forma exploatarei celor care nu detin mijloace de productie de către cei care le detin prin acumularea de “plusvaloare”. După spusele sale conflictul ia forme diferite în toate epocile: în societatea antică, există raportul stăpân-sclav, în feudalism – senior- țărăn dependent, în capitalism- burghez-muncitor. Astfel, perspectiva filosofului german asupra istoriei se rezumă la o evoluție continuă a relațiilor de producție care va culmina prin “topirea” lor în sinteza finală (care e de altfel și sfârșitul istoriei)- societatea comunistă. Aceasta se va prezenta ca uniformizată, nimeni nu va deține mijloace de producție, astfel ca natura conflictului dispare. Marx conchide că toate construcțiile social-politice, ca valorile, religia, statul sau legile sunt instrumentele prin care clasa dominantă exploatează clasa muncitoare. Ca element teoretic acestea reprezintă “suprastructură” societății, în timp ce relațiile de producție (munca, proletariatul, uneltele etc) reprezintă “bază”, ele influențându-se reciproc, mixând istoria.

La teza avansată de către filosoful german se pot formula minim trei critici.

În primul rând, aceasta se poate aplica în cel mai bun caz doar Europei. “Statul sclavagist” nu era atât de frecvent întâlnit în antichitate, iar sclavie a existat în toată istoria. Sistemul feudal deși mai frecvent întâlnit nu a produs modernitatea (capitalismul) decât în Europa, state precum Japonia rămânând feudale până în secolul XIX. Pe de altă parte, “feudalism” este un concept creat de secolul XVI, pentru a teoretiza sistemul social-politic din Evul Mediu și nu de medievali pentru a se raporta la propria realitate. Între timp, nicio societate nu a reușit să ajungă la comunism.

În al doilea rând, Weber argumentează prin lucrarea sa – *Etica protestantă și spiritul capitalismului*, că în fond, cultura europeană, respectiv valorile protestante au creat gândirea liberală și implicit baza pe care s-a construit capitalismul.

În al treilea rând, istoriei nu i se poate găsi o lege unică din simplul motiv că istoria este făcută de oameni, iar oamenii sunt ființe care se sustrag legilor exacte. Existența umană nu se reduce doar la economie, ci și la pasiuni sau valori.

⁴ Marx and Engels, *Manifestul Partidului Comunist*, Ed. Nemira, București, 2006, p. 11

Natura Umana

Natura umana a reprezentat subiect problematic in filosofie inca de la Aristotel. Thomas Hobbes spunea ca omul este rau prin natura sa - *Homo homini lupus est*, Rousseau afirma ca omul este bun de la natura, numai ca proprietatea privata il face rau. Marx are o perspectiva unica, pentru el natura umana nu se incadreaza in niciuna dintre polemicile mentionate, ci este strict rezultatul factorilor mediului, adica un construct social. Ce-l distinge pe un om de un animal este capacitatea primului de a munci, de a modifica natura dupa bunul plac si conform unui plan rational, iar prin exploatarea muncii de catre patron se produce alienarea omului. Negand apriorismul naturii umane, Marx construiește argumentul conform caruia comunismul nu este contrar acesteia.

Teza naturii umane la Marx trebuie luata in vedere in studiul totalitarismului din secolul XX. Ideea respingerii oricarui fel de apriorism, neaga orice valoare intrinseca a omului. Astfel in procesul “construcției socialismului “ adica in modificarea mediului social din care se naste “homo sovieticus” cei care se opun pot fi eliminati. Iar cand vine vorba de alienare, exploatarea in sistemele socialiste a trecut dinspre producerea de “plusvaloare” pentru patron in cedarea propriu-zisa a produselor de catre tarani statului socialist⁵.

Capitalismul

Marx a scris intr-un context al “capitalismului salbatic”, pe cand ziua de munca se extindea la paisprezece sau saispzece ore pe zi. Capitalismul aduce cu sine, un nou tip de munca- munca abstracta. Daca munca concreta se materializeaza in producerea unui produs, cea abstracta se concentreaza pe crearea de profit (plusvaloare), care este folosit de catre patron in interese proprii. Astfel daca un muncitor intr-o fabrica produce cincizeci de costume in 8 ore, vanzarea a jumatate din acestea este suficienta pentru plata salariului, cealalta jumatate se transforma in profit.

Analiza viguroasa a economiei capitaliste o realizeaza in *magnum opus*-ul lui – Capitalul. Cu toate acestea el nu a lipsit capitalismul de orice caracteristica pozitiva, dimpotriva ii aprecia dinamica si capacitatea de inovatie. Marx a venit chiar cu cateva predictii destul de uimitoare

⁵ Donald Fitzer, *The Khruscev Era. De-Stalinisation And The Limits of Reform In The USSR 1953-1964* , Macmillan, 1993, pp 38-41

pentru epoca in care traia. Deoarece intr-o economie capitalista, profiturile tind sa scada acesta trebuie sa se extinda inspre noi piete, in acelasi timp antreprenorii trebuie sa investeasca in tehnici si mijloace de productie noi pentru a face fata concurentei, ceea ce va determina o inovatie si reproducere continua. Pe de alta parte, el a avansat teza conform careia, pe masura ce capitalismul se dezvolta avutia se va concentra in mainile mai putinor oameni, ceea ce va duce la monopoluri. Acest fapt era departe de a fi o realitate in epoca lui Marx. In al treilea rand, forta economiei de piata ii va inghiti pe toti cei care nu pot concura cu dinamica ei, fiind nevoiti sa devina “masa proletara”.

Joseph Schumpeter denumea intregul proces “Distrugere creatoare”, acesta il intalnim si in lucrarile lui Marx, chiar daca nu sub o denumire anume: *“all fixed, fast frozen relations, with their train of ancient and venerable prejudices and opinions, are swept away, all new-formed ones become antiquated before they and ossify. All that is solid melts into air, all that is holy is profaned”*⁶.

Nu in ultimul rand, cea mai importanta predictie a sa este tocmai colapsul capitalismului. Marx argumenta ca acesta va ceda sub greutatea propriilor contradictii *“cum invinge burghezia crizele? Pe de o parte, prin distrugerea fortata a unei mase de forte de productie, pe de alta parte prin cucerire de noi piete si prin exploatarea mai intrinsa a pietelor vechi. Prin ce, deci? Prin pregatirea unei crize si mai generale, si mai formidabile si prin reducerea mijloacelor de a le preveni”*⁷. Pe ruinele acestuia se va construi urmatoarea etapa istorica

Socialismul si Comunismul

Ultima etapa istorica este comunismul. In comparatie cu critica sa asupra capitalismului, Marx lasa foarte putine indicii despre cum va arata viitoarea societate. Aceste indicii se gasesc in cateva lucrari ca Ideologia Germana sau Manifestul Partidului Comunist. In lucrarea sa- Critica programului de la Gotha, comunismul contine doua etape – etapa socialista, in care proletariatul preia puterea statului (cunoscuta si sub numele de dictatura proletariatalui) si elimina burghezia. Si etapa comunismului propriu-zis in care productia va abunda si va fi organizata dupa principiul

⁶ Marx and Engels, *op.cit.*, p 15

⁷ *Ibidem*, p.19

“fiecaruia dupa nevoi, fiecaruia dupa posibilitati”. Statul si clasele vor disparea de la sine iar oamenii vor fi liberi.

Exista o diferenta intre Marx de la 1848 si Marx din anii 70. In manifestul comunist el nu mentioneaza ca ar exista doua etape ale comunismului. Iar pe langa burghezie, comunismul mai aboleste doua lucruri – timpul istoric si piata - *In bourgeois society, therefore, the past dominates the present; in Communist society, the present dominates the past*⁸. Stalin a incercat sa distruga complet ordinea sociala precedenta, prin marile sale epurari si prin controlul total al istoriei de catre partid. *But if selling and buying disappears, free selling and buying disappears also (...) In Communist society, accumulated labour is but a means to widen, to enrich, to promote the existence of the labourer*⁹. Daca dispare liberul schimb, adica piata, cum se poate aprecia valoarea muncii? Inexistenta pietei face imposibila existenta oricarui sistem socio-politic, ca atare comunismul in forma lui Marx este utopic.

Trebuie luat in considerare ca Marx a scris Manifestul Partidului Comunist intr-un context revolutionar, iar cuvintele sale pot reflecta mai mult contextul decat propria gandire.

Dictatura proletariatului nu s-a realizat in istorie dupa cum a vazut-o Marx la Comuna de la Paris (1871), ci dupa interpretarea lui Lenin, aceea ca, un grup de “revolutionari de profesie” sa conduca in numele proletariatului. Mai concret, dupa spusele lui Shigaliiov, din romanul Demonii: ”*One-tenth enjoys absolute liberty and unbounded power over the other nine-tenths The others have to give up all individuality and become, so to speak, a herd*”¹⁰.

Pe de alta parte, istoria demonstreaza ca niciun regim socialist nu a ajuns la comunism, iar economiile lor au creat penurie mai degraba decat avutie.

In al treilea rand „eliminarea burgheziei” a fost cea mai mare problema intampinata de Lenin, intrucat in definitia „dusmanului de clasa” se incadra oricine avea mai mult de un animal de tractiune.

Concluzie

⁸ *Ibidem*, p.31

⁹ *Ibidem*, p.32

¹⁰ Fyodor Dostoyevsky, *The Demons*, Global Gray 2014, p. 422

Marx a fost un teoretician uimitor. Ideile sale au influentat aproape toate stiintele umaniste iar secolul XX este martorul practicii teoriilor sale. Scolile de gandire care deriva din Marxism sunt prea multe pentru a fi insirate aici, dar trebuie luate in considerare interpretarile sale ulterioare – Leninismul, Stalнизмul si Maoismul. Acestea au pornit cu “biblia marxista” in mana, transformand locuri intregi din planeta in experimente sociale si distrugand vietile a sute de milioane de oameni. Marx era un fervent critic al clasei dominante si al religiei, dar probabil el uita ca universitatile in care a fost instruit sunt creatiile acesteia, sau ca teoria timpului linear o intalnim pentru prima data la Sfantul Augustin sau ca teoria valorii muncii e creatia Sfantului Toma de Aquino. Pe de alta parte, modernitatea aduce cu sine si o noua modalitate de a dezbate ideile- *Sfera Publica*. Cluburile in care se discutau perceptii asupra statului si societatii in general sunt creatii ale burgheziei.

In fine, intr-o lume in care concentratia capitalurilor se afla in mainile tot mai putinor oameni, discrepanta tot mai mare dintre natiunile bogate si cele sarace, crizele ciclice ale capitalismului, forta sa distructiva si creatoare si revolutiile tehnologice care ne conduc inspre ceva anume, dar si predictiile sale cu privire la prabusirea capitalismului fac din Marx un subiect inca relevant. Pe de alta parte, dificultatile cu care statele post-comuniste se confrunta in constructia economica si politica trimit inapoi la scrierile sale. Consider astfel ca, Marx este departe de a fi epuizat, iar pentru un politolog (political scientist), lectura sa poate facilita intelegerea extinsa a secolului XXI.

BIBLIOGRAFIE

Karl Marx, *Contributii la Critica Economiei Politice* (A Contribution to the Critique of Political Economy), Editura Politica, Bucuresti, 1960.

Robert C. Tucker, *The Marx-Engels Reader*, Norton and Company, New York, 1978.

Bertrand Russel, *Istoria Filozofiei Occidentale* (History of Western Philosophy), Vol I-II, traducere de D.Stoianovici, Humanitas, 2005.

G.W.F.Hegel, *Fenomenologia Spiritului*, (The Phenomenology of Spirit) traducere de Virgil Bogdan, univers encyclopedic gold, Bucuresti, 2010.

S. A. Smith, *The Oxford Handbook of Communism* Oxford University Press.

Donald Fitzer, *The Khruscev Era. De-Stalinisation And The Limits of Reform In The USSR 1953-1964*, Macmillan, 1993.

Marx and Engels, *Manifestul Partidului Comunist* (The Communist Manifesto), Nemira, 2006.

Fyodor Dostoyevsky, *The Demons*, Global Gray 2014, p. 422

Robert L. Heilbroner, *Filozofii lucrurilor pamantesti. Vietile, epocile si ideile marilor economisti*, (The Worldly Philosophers: The Lives, Times And Ideas Of The Great Economic Thinkers), traducere de Dorian Stanciu, Bucuresti, Humanitas, 2005

Karl Marx, *Critique of the Gotha Programme*, available on <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1875/gotha>, 1875

Murray Wolfson, *Was Marx Right?*, in *The Australian Quarterly*, Vol 44, No. 4 (Dec., 1972), pp. 44-59, available on JSTOR.

Karl Marx, *Critique of Hegel's Philosophy of Right*, available on <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/critique-hpr/>

Karl Marx and Fredrich Engels, *The German Ideology*, available on <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1845/german-ideology/>

Sean Sayers, *Why Work? Marx and Human Nature*, in *Science & Society*, Vol. 69, No. 4 (Oct., 2005), pp. 606-616 available on JSTOR.

Friedrich Engels, *Anti-Duhring*, available on
<https://www.marxists.org/archive/marx/works/1877/anti-duhring/index.htm>

Max Weber, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Routledge, London and New York, 2005.